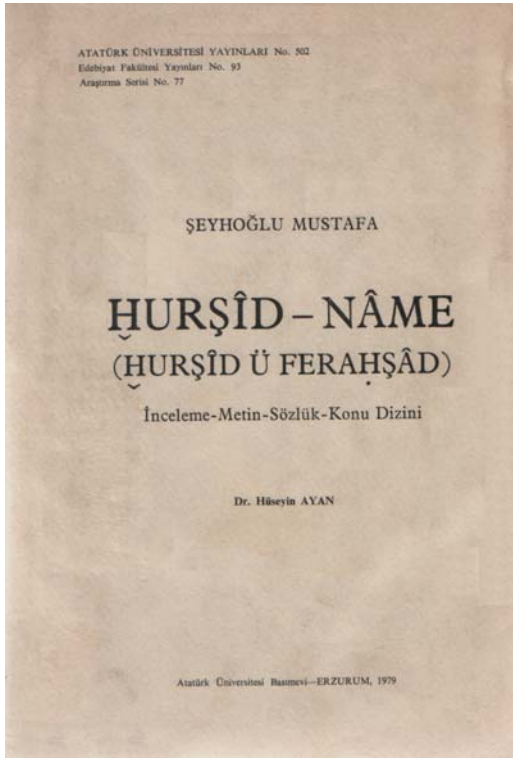

ŞEYHOĞLU MUSTAFA: HURŞİD-NÂME
(HURŞİD Ü FERAHŞÂD)*

İsmail AVCI**

*Bu nazmı isteye 'âkil olanlar
Nite kim mey hoşın bilür içenler
Çü cânım ol şerâbı nûş kıldı
Yüregüm kopdı gönlüm cûş kıldı
Açılsun güllere 'arz it bahârûñ
Ki bülbüllere kala yâdigârûñ*

Şeyhoğlu Mustafa, miladi 1387 yılında, yaşı elliye dayandığı sıralarda tamamladığı Hurşid-nâme'nin (Hurşid ü Ferahşâd, Şehristân-ı 'Uşşâk) yazılış sebebini açıklarken yukarıdaki beyitlere yer vererek eserin okuyacılara bir yadigâr kalmasını arzu ettiğini dile getirir. Şeyhoğlu'nun bu mısraları söylemesinden 592 yıl sonra, ona kulak veren, bıraktığı yadigârı *hurşid* misali *ayân* eden, okuyan, *bu nazmı isteyen, 'âkil olan, mey hoşın bilürlerden* değerli ilim adamı Hüseyin Ayan, eserin tenkitli metnini hazırlayıp inceleyerek ilim âlemine sunmuştur. Bu yazıda, Hüseyin Ayan'ın hazırladığı eser tanıtılacaktır.

Eser; *Önsöz*, kısa bir *Giriş* (s. 1-4) ve dört *Bölüm*den oluşmaktadır. İlk üç *Bölüm* (s. 5-118) müellife ve eserin incelenmesine ayrılmış, bunun hemen

* Hüseyin Ayan, Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid-nâme (Hurşid ü Ferahşâd), İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum 1979, IV+533 s.

** Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Arş. Gör.

ardından *Sonuç* (s. 119-122) ve *Bibliyografya* (s. 123-127) verildikten sonra Şeyhoğlu'nun bir başka eseri olan ve edebî kişiliğinin ortaya konulması noktasında faydalanılan *Kenzü'l-Küberâ* ve *Mihekkü'l-Ulemâ*'dan iki varanın fotokopisi eklenmiştir. Bu iki varaklık fotokopiden sonra *Transkripsiyon İşâretleri* gelmektedir. Tenkitli metnin yer aldığı *Dördüncü Bölüm*den (s. 129-427) sonra ise bir *Sözlük* (s. 429-528) ve *Konu Dizini* (s. 529-533) yer almaktadır.

H. Ayan, *Önsöz*de eser üzerinde çalışmasının gayesini şöyle açıklar: “*Bu araştırma ve incelemenin gayesi, XIV. yüzyıl Türk Edebiyatının ünlü siması Şeyhoğlu Mustafa'nın hayatını, edebî kişiliğini, özellikle bugüne kadar yapılmamış bulunan Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraşâd-Şehristân-ı 'Uşşâk) mesnevisinin tenkidli metnini hazırlayıp inceleyerek, müellifi ve eserleri hakkında yeni bilgiler vermektir.*” (s. I).

Eserin *Giriş* kısmında, kısaca Türk edebiyatında mesnevi geleneğinin Hurşîd-nâme'ye gelinceye kadarki seyri üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölüm “Şeyhoğlu'nun Hayatı ve Edebî Kişiliği” başlığını taşımaktadır. Alt başlıklar ise “Şeyhoğlu'nun Hayatı”, “Şeyhoğlu'nun Edebî Kişiliği”, “Şeyhoğlu'nun Eserleri”, “Hurşîd-nâme Metninin Kurulması” ve “Metni Kurmada Tutulan Yol” şeklinde düzenlenmiştir.

Şeyhoğlu'nun hayatı hakkında verilen bilgilere göre doğum yılı yaklaşık olarak miladi 1341'dir. Ancak nerede doğduğu bilinmemektedir. Saray çevresine yakın soylu bir aileden gelmektedir. Germiyan (Kütahya) edebî muhitinde yetişmiştir. H. Ayan bu kısımda, müellifin adı etrafında tereddüt ve şüphelerin olduğunu, yapılan bazı çalışmalarda Sadrüddin adının/lakabının da geçtiğini belirtir. Ancak, ihtiyatı elden bırakmamak kaydıyla, Sadrüddin adının lakap olarak da düşünülebileceğini söyler. Ona göre, eğer Mustafa ve Sadrüddin isimleri aynı şahıs üzerinde toplanabilirse XIV. yüzyılın ikinci yarısında, Ahmedî'den önce şöhrete ulaşan ve bu şöhretini XVI. yüzyılda da sürdüren, Marzubân-nâme, Kâbûs-nâme tercümelerinin; *Kenzü'l-Küberâ* ve *Mihekkü'l-Ulemâ*'nın ve Hurşîd-nâme'nin sahibi olan edebî yönü kuvvetli bir kişilik karşımıza çıkacaktır.

“Şeyhoğlu'nun Edebî Kişiliği” alt başlığında ise Ahmedî ve Şeyhoğlu Mustafa arasındaki rekabet ve münakaşa söz konusu edildikten sonra, müellifin Türkçe karşısındaki tutumu üzerinde durulmuştur. Burada örnek beyitlerle verilen bilgilere göre müellif, Türkçeden şikâyet etmektedir ve edebî bir eserin Türkçe olarak yazılmasındaki güçlüklerden bahsetmektedir. H. Ayan, şairin bu tavrı için; “*Türkçenin bütün inceliklerine vâkıf olan Şeyhoğlu'nun bu şikâyetlerini anlamak güçtür.*” dedikten sonra, “*Bu şikâyetleri haklı bulmamakla berâber, buna rağmen, muhalled bir eseri Türkçe yazması, onu affettirmeye yeter*

de artar da!” (s. 11-12) değerlendirmesini yapar. Müellifin edebî yönü üzerinde durulurken onun kimlerden etkilendiği de konu edilir. H. Ayan burada, İran edebiyatının önde gelen isimlerini sayar ve özellikle bunlardan Ferîdüddîn Attâr ve Senâî'nin, Şeyhoğlu'nun edebî kişiliğinin oluşumunda önemli rol oynadıklarını belirtir. Araştırmacı, Şeyhoğlu'nun bu iki ismi anmasını, kendisini onlarla mukayese etme arzusunda olduğu şeklinde yorumlar. Bu kısımda, müellifin eserini övdüğü ve kendisiyle ilgili değerlendirmeler yaptığı beyitlere de yer verilmiştir. H. Ayan, Şeyhoğlu Mustafa'nın Kenzü'l-Küberâ adlı eserinden verdiği örnek metinlerden hareketle de bazı değerlendirmelerde bulunur ve “... *Şeyhoğlu, secili nesrin üstâdları arasında yer alacak kadar güçlü bir nâsirdir.*” (s. 15) der. Yazar, şairin edebî kişiliğinin, şiire hâkimiyetinin Hurşîd-nâme'de geçen gazellerinden örnekler verilerek de ortaya konulabileceğini, ancak bu değerlendirmelerin, onun henüz ele geçmeyen gazellerinin bulunup incelenmesiyle ve diğer eserlerinin tenkitli metinlerinin hazırlanmasıyla daha isabetli olacağını söyler. Bu bahis; “*Türkçenin edebiyat ve ilim dili olarak gelişmesinde, Şeyhoğlu'nun eşsiz gayretleri görmezlikten gelinemez. Onun, Türk Edebiyatının gelişmesinde gösterdiği gayreti nazımda Hurşîd-nâme ve nesirde de Kenzü'l-Küberâ ve Mihekkü'l-'Ulemâ adlı eşsiz eserleri ispat etmeye yeterli birer delil olarak ortadadır.*” (s. 16) cümleleriyle sonlandırılmıştır.

“Şeyhoğlu'nun Eserleri” başlığı altında, çalışmanın asıl konusu olması sebebiyle Hurşîd-nâme'nin sadece 7903 beyitlik bir mesnevi olduğu belirtilip müellifin diğer üç eseri tanıtılmıştır. Tanıtılan ilk eser Kenzü'l-Küberâ ve Mihekkü'l-'Ulemâ'dır. Kenzü'l-Küberâ, Şeyh Necmüddini Râzî veya Necmüddin Dâye'nin Mirsâdü'l-'İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd adlı beş baplık Farsça eserinin son babının pek çok ilave ve değişikliklerle Türkçeye tercümesidir. Eser, Şeyhoğlu'ndan önceki şairlerin şiirlerinden örnekler ihtiva etmesi bakımından önemlidir. H. Ayan, Kenzü'l-Küberâ'nın XV. yüzyıl müelliflerinden Sinan Paşa'nın Tazarru'ât'ı için bir öncü olduğu kanaatindedir. Burada, eserin başından ve sonundan alınmış örnek kısımlar da mevcuttur. Diğer iki eser ise kısaca üzerinde durulan Marzubân-nâme Tercümesi ve Kâbûs-nâme Tercümesi'dir. H. Ayan, yukarıda da belirtilen Sadrüddin Şeyhoğlu ve Mustafa Şeyhoğlu ikiliğine burada da dikkati çekmiştir.

“Hurşîd-nâme Metninin Kurulması” kısmında, eserin tenkitli metni hazırlanırken kullanılan Berlin, Süleymaniye (Hamidiye), Manisa (Muradiye) ve Paris nüshaları tanıtılmıştır. Ayrıca, yurt dışındaki kütüphanelerin kataloglarında adına rastlanan, ancak elde edilemeyen altı nüshasının olduğu belirtilmiştir. “Metni Kurmada Tutulan Yol” başlığı altında ise genel olarak tenkitli metnin

hazırlanması, karşılaşılan problemler ve nelere dikkat edildiğinden bahsedilmiştir.

Eserin *İkinci Bölümü* “Hurşîd-nâme'nin İncelenmesi” ana başlığını taşımaktadır. Alt başlıklar ise şöyledir: “Hurşîd-nâme'deki Nazım Şekilleri”, “Hurşîd-nâme'de Kullanılan Vezinler”, “Hurşîd-nâme'nin Konusu”, “Hurşîd-nâme Konusunun İran Edebiyatı İle Olan İlgisi”, “Hurşîd-nâme Kahramanlarının Tarihî-Efsânevî Kişilikleri”, “Hurşîd-nâme'de Savaş Araçları ve Strateji”, “Hurşîd-nâme'de Eğitim ve Öğretim”, “Hurşîd-nâme'de Hurâfelerin İzleri”, “Hurşîd-nâme'de Gelenekler”, “Hurşîd-nâme'de İslâm Kültürü” ve “Hurşîd-nâme'de Aşk”.

Hüseyin Ayan, inceleme kısmının ilk cümlelerine, Hurşîd-nâme'nin şekil itibarıyla mükemmel bir mesnevi olduğunu belirterek başlar ve şu değerlendirmeyi yapar: “*Şair, Hurşîd ü Ferahşâd'da, o zamana kadar bir mesnevîde bulunması belirlenmiş hususların hiçbirisini ihmal etmemiştir. Şeyhoğlu Mustafa, Şehnâme'den aldığı epizot ve motiflere başka kaynaklardan ve özellikle Türk tarihi ve geleneklerinden ilâveler yaparak bunları yerli yerine koymuş, olayın bütün inceliklerini nazımla söylemiş ve bu uğurda büyük emek harcamıştır. Eserin hacmi (7903 beyit) yanında, her beytine gösterilen itina ve ihtimam da bizim bu yargımıza hak verdirecek niteliktedir.*” (s. 31). Bu cümlelerden sonra “Hurşîd-nâme'deki Nazım Şekilleri” alt başlığıyla eserdeki nazım şekilleri üzerinde durulmuştur. Buna göre, eserde asıl nazım şekli olan mesnevinin yanında, tercî-i bend ve gazeller de yer almaktadır.

“Hurşîd-nâme'de Kullanılan Vezinler” alt başlığında, mesnevinin *meîâ'ülün meîâ'ülün fe'ülün* kalıbıyla yazıldığı, bunun yanında on muhtelif aruz kalıbının kullanıldığı belirtilmiş ve eserde farklı nazım şekilleri ve vezinlerinin kullanımıyla ilgili olarak Şeyhoğlu'nun başarısına şöyle vurgu yapılmıştır: “... bir büyük mesnevîde, vak'anın akışına durgunluk vermeden, sadetten çıkmadan arûzun kolay sayılmayan kalıplarını denemek, nazım tekniğine olduğu kadar, dile de hâkimiyeti gösterir. Şeyhoğlu'nun şiirdeki üstün dehâsının belgeleri arasında bu hususu da zikretmek yerinde olur.” (s. 33). Bu kısmın sonunda yirmi üç gazel ve bir tercî-i bendde kullanılan aruz kalıpları toplu olarak verilmiştir.

H. Ayan, “Hurşîd-nâme'nin Konusu” başlığıyla, İran şahı Siyâvuş'un kızı Hurşîd ile Mağrip sultanının oğlu Ferahşâd'ın aşk hikâyesini on sayfada özet olarak vermiştir. Hikâye, çalışmanın merkezini teşkil ettiğinden, verilen özeti buraya alıyoruz. Hikâye şöyledir:

İran şahı Siyâvuş'un Hitâyî Ay Hatun'dan bir kızı dünyaya gelir. Padişah erkek beklerken çocuk kız olunca çok üzülür. Âdet olduğu üzere münecimleri toplayıp kızının talihine baktırır. Münecimler “İlk altı günde bu kız için çok tehlike var, altı günü atlarsa on altı yaşında

bu kızın güzelliği yüzünden ülkede bir fitne kopacak, taht tehlikeler geçirecek, çok insan ölecek.” derler. Bunları duyunca korkan padişah çocuğu öldürtmek ister. Ancak annesi buna razıymış gibi görünüp yeni ölmüş bir çocuğu Hurşîd’in yerine defnettirir, Hurşîd’i de gizlice Dârü’l-Melek kalesine gönderir. Çocuğun okuma çağı gelince Pîr Muallim görevlendirilir ve Hurşîd dokuz yıl boyunca Pîr Muallim’in elinde bütün ilim ve fenleri tahsil eder. Bu arada padişah çocuğun gizlice büyütülmekte olduğunu öğrenir, öfkesinden deliye döner. Yanına dört muhafızını alır ve kaleye gider. Muhafızlarını Hurşîd’i getirmeleri için kale içine gönderir. Ancak hiçbirinden ses çıkmaz ve kendisi içeriye girer. Her şeyden habersiz yatağında yatan Hurşîd uyanır, karşısında yalın kılıç bekleyen babasını görür. Kızının güzelliği karşısında hareketsiz kalan padişah, gönderdiği muhafızların da bu güzellik karşısında baygın hâlde yerde yattıklarını görür. Biraz kendisine gelir, kızına iyi muamele etmeye çalışır. Hurşîd ve beraberindekileri Cemâbâd’a getirir. Hitâyî Ay Hatun kızını görünce bayılır, padişah eşine kızının yaşamasını sağladığı için teşekkür eder, müneccimlere de inanmadığını söyler. Bundan sonra neşeli günler başlar... Hurşîd babasından ricacı olup sarayın bahçesinde bir köşk yaptırır ve günlerini bu bahçede ve köşte geçirir.

Padişahın dört sadık muhafızı neden sonra kendilerine gelirler ve feryatlar koparak yollara düşerler. Cemâbâd yakınlarında içlerinden biri dayanamayarak ölür, ona bir mezar yaparlar ve mezar taşına da aşktan öldüğüne dair üç beyit yazarlar. Sonra muhafızlar birbirlerinden ayrılırlar; biri doğuya, biri batıya, biri de Mısır tarafına doğru yönelir. Günlerden bir gün Hurşîd dadısına biraz dışarıda dolaşmak istediğini söyler. Dadısı bir gece onu gizli bir geçidi kullanarak şehirden dışarı çıkarır. Dolaşırken aşkıdan ölen muhafızın mezarına rastlarlar. Hurşîd bu sadık âşığına bir türbe yaptırmak ister ve bir rüya uydurur. Buna göre rüyasında Hızır İlyas’ı görmüş, Hızır İlyas kendisine burada bir türbe yaptırmasını istemiştir. Babası rüyayı gerçek sanır ve türbe yapılıp, türbenin adı da Hızır İlyas olur.

Mağrip tarafına giden muhafızlardan Âzâd, yaşadığı macerayı Mağrip sokaklarında anlatır, herkes deli diye onu alaya alır. Bu hikâye saraya kadar ulaşır. Mağrip sultanının oğlu Ferahşâd bir gün sarayında eğlenirken içeri Âzâd girer, ondan Hurşîd’in kimliğini öğrenir, hemen âşık olur. Âzâd’a kendisine yoldaşlık etmesini ister ve yollara düşerler. Yolda dağla, taşla, kurtla, kuşla konuşan ve vahşi hayvanlarla arkadaşlık eden Mecnun’a rastlarlar. Mecnun aşkı dile getiren şiirler söyler, bunları dinleyen Ferahşâd ve Âzâd daha hızlı yol almaya başlarlar. Atları bu hıza dayanamaz, erzakları biter, aç kalırlar. Zelil, sefil yollarda sürünürler. Günlerden bir gün Hızır İlyas türbesine gelirler. Türbenin bekçisi buranın bir dilek yeri olduğunu, dilekleri varsa dilemelerini söyler. Türbeyi hayranlıkla seyreden Ferahşâd mezarın başındaki beyitleri okuyunca türbeyi yaptıranın Hurşîd olduğunu anlar. Kim olduklarını soran bekçiye de derviş olduklarını, yıllardır Mescid-i Aksâ’da ibadet ettiklerini, gece rüyalarında boz atlı Hızır’ı gördüklerini ve Hızır’ın onlara Cemâbâd yakınlarında bir makamın var, oraya gidin ve bundan sonra orada kalın dediğini söylerler. Bu hikâye derhâl Hurşîd’e ulaştırılır. Hurşîd bunu duyunca görmeden Ferahşâd’a âşık olur. Onlara yemek gönderir, yakından ilgilenir. Ferahşâd’ın Hurşîd’i görme arzusu da gittikçe şiddetlenir. Dili çözümler, şiir söylemeye başlar, söylediklerini de Âzâd yazar. Bu sırada Hurşîd’in lalası gelir, bunları Hurşîd’e götürür. Hurşîd şiirleri okuyunca Ferahşâd’a âşık olduğunu söyler, şiire şiirle karşılık verir. Bundan sonra Hurşîd’in köşkünde gizli eğlenceler tertip edilmeye başlanır. Aşkları gittikçe artar. Bu zamana kadar yüzünü bir peçeyle örten Hurşîd bir gece perdeyi kaldırır. Ferahşâd bayılır, gülsuyuyla ayılırlar.

Hurşîd ile Ferahşâd bu sevginin sefasını sürerken maşruk yönüne giden, adı Siyâh ve kendisi de kara olan köle Hitây ülkesine varır ve orada ıklık (saz) çalan bir köseyle karşılaşır. Sazın nağmelerinden aşkı coşar, bayılır. Ayılınca kösenin ayaklarına kapanır ve kendisine ıklık çalmayı

öğretmesini ister. Siyâh, kısa zamanda ıklık çalmasını öğrenir ve ünü bütün ülkeye yayılır. Hitây ülkesinin padişahı Boğa Han, Siyâh'ın sarayına getirilmesini emreder. Ancak Siyâh'ı getirmeye gidenler geri gelmez. Çünkü ıklığın sesini duyanlar mest olup orada kalmaktadırlar. Boğa Han veziri Turumtay'ı da yanına alarak yola düşer. Çağlayanların bulunduğu, kuşların cıvıladığı bir yerde Siyâh'ı ıklık çalarken bulurlar. Boğa Han sazın sesini duyunca çok duygulanır, ıklıkçıyı saraya götürür. Siyâh başından geçenleri anlatır. Boğa Han anlatılanları dinleyince Hurşid'e görmeden âşık olur. Veziri Turumtay'ı Hurşid'i istemek üzere Acem mülküne gönderir. Turumtay, Cemâbâd'a gelir, Boğa Han'ın yazdığı mektubu Siyâvuş'a verir. Mektupta istekle tehdit bir aradadır. Olumsuz cevap alınca da Boğa Han kendisine bağlı ülkelere iki yıllık bir savaş için bitikler yazar. 300.000 atının da olduğu muazzam bir ordu hazırlanır ve İran'a doğru yola çıkar. Siyâvuş vezirlerini toplar, onlarla ne yapılması gerektiğini konuşur, 60.000 kişilik bir ordu hazırlanır. Vezirlerden bazıları böyle bir orduyla Boğa Han'a karşı durmanın akıl işi olmayacağını söylerler, Hurşid'i verelim kurtulalım derler. Bu arada Boğa Han, Sırtak'ı 5.000 atlı ve 3.000 erle tekrar elçi olarak gönderir. Siyâvuş gelenleri hoş karşılar, ikramlarda bulunur. Aynı zamanda askerlerini teftiş eder. Bunu yaparken de önünden ilk geçen askerleri arkadan dolaştırıp tekrar geçirerek hileli bir yola başvurur. Bunu gören Sırtak askerlerin çokluğundan korkuya kapılır. Siyâvuş'un askerlerinden bir grup Boğa Han'ın öncü kuvvetini bir gece gafil avlayıp kırar, ayrıca elçiyi de azarlayıp saçını sakalını yoldurur, burnunu kırdırır ve Boğa Han'a gönderir. Sırtak gelince Boğa Han'a olanları anlatır. Bunun üzerine Boğa Han kızgınlıkla Cemâbâd üzerine saldırır. Şiddetli bir savaş cereyan eder. Savaşın üçüncü günü, Siyâvuş'un en ünlü savaşçısı Zaygam, Boğa Han'ın askerlerince ele geçirilir. Siyâvuş danışma meclisini toplar. Meclis Hurşid'in verilmesi ve savaşın bitirilmesi kararına varır ve karar Hurşid'e iletilir. Hurşid, bir rüya gördüğünü ve ertesi günü yapılacak savaşta Boğa Han'ın öldürüleceğini söyleyip babasını oyalar. Bir tuzak hazırlar, hemen Boğa Han'a bir mektup yazar, aslında kendisini çok sevdiğini ama ailesinin razı olmadığını, bir savaşçı gibi zırh giyip kendisine geleceğini söyler. Dediği gibi yapar ve ertesi günü askerlerin arasında sıyrılıp Boğa Han'a gelir. Yüzünü açar, onun güzelliğini gören ve yarı baygın hâle gelen Boğa Han'ı öldürür. Ferahşâd'a da Boğa Han'ı babasına ben öldürdüm demesini, işlerinin böylece kolaylaşacağını söyler. Bu arada padişahın öldürüldüğünü duyan askerler dağılır. Âzâd'la Hurşid'in zırhını giyen Ferahşâd Turumtay'ı yakalarlar. Siyâvuş, Turumtay'ın asılmasını, ele geçirilen hazinenin de onu yakalayana verilmesini emreder. Hazineye sahip olan Ferahşâd bunları Âzâd'a başışlar. Yedi gün yedi gece bayram yapılır, Boğa Han'ı öldüren Ferahşâd, Siyâvuş'un katında büyük itibar görür, evlatlığa kabul edilir ve Hurşid kendisine layık görülür. Hitâyî Ay Hatun da bunu uygun bulur. Ancak vezirler "Cemşid aslından gelen birine Hurşid verilir mi?" deyip karşı çıkarlar, padişah da onlara hak vermek zorunda kalır. Ferahşâd bunu öğrenince aslını ortaya koyar ve Mağrip sultanının oğlu olduğunu açıklar. Ancak vezirler yine karşı çıkarlar, eğer Mağrip sultanının oğluydu babasının hazinesindeki şebçerağlardan birini getirsin derler. Siyâvuş kabul eder ve Ferahşâd'a "Şebçerağı getir, kızı götür." der. Ferahşâd, Hurşid'le vedalaşır, Âzâd'la yola koyulur. Türlü güçlüklerden sonra memleketine varır. Sultan oğlunun dönmesine çok sevinir. Vezirlerini toplar ve padişahlığı oğluna devretmeyi düşündüğünü söyler, vezirler de uygun bulurlar. Ancak Ferahşâd özür beyan edip İran şahının kızına âşık olduğunu ve kızı alabilmek için hazinede saklanan şebçerağlardan birinin kalın (çeyiz) olarak istendiğini söyler. Babasına çok yalvarır, ancak razı edemez. Sultan kaçıp gitmesin diye de Ferahşâd'ı hapse atar. Ferahşâd hapiste Hurşid'i düşünür, Hurşid Ferahşâd'ın yolunu gözler, günler geçer...

Siyâvuş'un muhafızlarından üçüncüsü Kâfûr, aylarca yürüdüktan sonra Çin ülkesindeki Nigâristan-ı Çin adındaki şehre varır. Her tarafın resimlerle süslenmiş olduğunu görür ve resimlere bakınca Hurşid'i hatırlar. Hurşid sözü ağzından çıkar çıkmaz bayılır. Bunu gören halktan kimisi ona deli der, kimisi âşık der. Kâfûr ayılınca resimleri yapan ressamın yanına koşar ve ondan resim yapmasını öğrenir. Kısa zamanda, Hindistan'da Mani'nin şöhreti neyse, Çin'de de Kâfûr'un adı o

kadar meşhur olur. Bir bez parçasının üzerine Hurşîd'in resmini çizer ve gizli gizli ona bakıp kendisini avutur. Bir gün yine resme bakarken şiddetli bir rüzgâr çıkar ve resmi uçurur. Sarayın bahçesinde cennet gibi bir köşede eğlenen Mısır sultanı Tûs'un oğlu Behrâm, ağaçların dalları arasında bir şey görür. Hemen o şeyi aldırır, bir de bakar ki dünyada eşi benzeri bulunmayan bir güzelin resmi! Birden bayılır. Babası Tûs onu teselli etmeye çalışır. Behrâm, "Kimine mektubu Hüdhdüd, kimine yel getirir, bugün Süleyman benim, Belkıs'ı bulmam gerekir." der. Tûs oğluna "Niyetin Siyâvuş'un kızı Hurşîd ise babası onu sana vermez, verseydi Boğa Han'a verirdi." der. Başa çıkamayınca da oğlunun yanına akıllı kişiler, Kârûn hazinesi kadar mal, cihan dolusu asker ve bir mektup verip gönderir. Kafîle Cemâbâd'a gelir. Behrâm ve yanındakiler ağrlanır. Tûs'un yazdığı mektup Siyâvuş'a takdim edilince iş anlaşılır. Hurşîd'i Feraşşâd'a vermek istemeyenler bu defa da kızı Behrâm'a vermek için ellerinden geleni yaparlar ve "Verilmiş sözümüz var, olmaz." diyen Siyâvuş'u ikna ederler. Dügün hazırlıkları başlar. Hurşîd bu duruma çok üzülür, kanlı gözyaşları döker. Şiirler yazar, bu şiirlerin cevabını rüyasında, Feraşşâd'ın aynı vezinde yazdığı şiirlerde alır. Feraşşâd hapiste olduğundan bir şey yapamaz, kahrolur.

Günlerden bir gün Mağrip sultanı hastalanır. Oğlunu hapisten çıkarır, meclisi toplar. Ölümünün yaklaştığını, Feraşşâd'a itaat etmelerini söyler ve ruhunu Allah'a teslim eder. Padişah olan Feraşşâd, Âzâd'ı vezir tayin eder. Ülkede hacca gidiyormuş şayiasını yayıp doğru yola çıkar. Yanında 7.000 yüklü at, deve, katırla 12.000 atlı da vardır. Bu kafîledeki en mühim cevher ise şebçerağdır. Cemâbâd'a varılır ve Hızır İlyas civarında konaklanır. Ateşler yakılır. Hızır İlyas'ın her tarafı aydınlanır. Siyâvuş durumdan haberdar edilir. Padişah ne olup bittiğini öğrenmesi için hemen bir haberci gönderir. Haberci Feraşşâd'a niçin geldiklerini sorunca "Padişah bizi düğüne davet etmiş geldik, gece olduğu için de padişahı rahatsız etmek istemedik." der ve ağır hediyelerle haberciyi uğurlar. Bu arada Feraşşâd, "Nerede kaldın... ve Behrâm'la nasıl ve niçin evlenmeye razı oldun." anlamına gelen bir şiiri altın kâğıt üstüne gümüş suyuyla yazıp Hurşîd'e gönderir. Dügünün 38. günü Siyâvuş, Feraşşâd'ı yanına çağırır ve büyük bir törenle karşılar. Feraşşâd diğer hediyelerle birlikte şebçerağı da Siyâvuş'a takdim eder. Kutudan çıkarılan şebçerağ her yeri gündüz gibi aydınlatır. Yemekler yenilir, şaraplar içilir, eğlenilir. Ancak Siyâvuş'u bir düşüncedir alır. Behrâm için düğün yaparken Feraşşâd çıka gelmiştir. Kadıyı ve müftüyü katına çağırır. Bir taraftan da Feraşşâd'a neden geç kaldığını sorar. Feraşşâd olanları anlatır. Siyâvuş danışma meclisini toplar. Kadı ve müftü "Kız kimi istiyorsa ona verilmeli, şeriatın hükmü budur." derler. Kadı ve müftü Hurşîd'e gönderilir. Hurşîd, Feraşşâd'la olan macerası ortaya çıkmasını diye Feraşşâd adını anmadan ince zekasını kullanarak "Taliplerimden hiçbirini tanımıyorum, madem ki babam beni evlendirmek istiyor, Boğa Han'ı öldüren ve tahtı yıkılmaktan kurtararı seçtim." der. Hurşîd'in söyledikleri Siyâvuş'a iletilir ve oracıkta Hurşîd'le Feraşşâd'ın nikahı kıyılır. Siyâvuş, Behrâm'ın gönlünü alır, türlü hediyeler verir ve memleketine gönderir. Hurşîd ile Feraşşâd'ın hikâyeleri şu beyitlerle biter:

Ne eksük var ise bitdi arada
İrişdi ol iki 'âşık murâda
Murâda ırgür iy sultân-ı 'âlem
Dükeli nâ-murâdı vü beni hem

Hüseyin Ayan, "Hurşîd-nâme Konusunun İran Edebiyatı İle Olan İlgisi" başlığıyla, konunun İran ve Arap edebiyatındaki izlerini de sürmüştür. Burada verilen bilgilere göre Şeyhoğlu, bir beyitte eserini Arap edebiyatındaki kıssalara dayandırmaktadır. Ancak H. Ayan, yaptığı araştırmalar neticesinde Arap

edebiyatında böyle bir hikâyenin varlığına dair kaynaklarda bilgiye rastlayamadığını ve hikâyede İran menşeinin hissedildiğini söyler: “*Hurşîd-nâme’deki esas vak’aların İran (Cem-âbâd)’da geçmesi, Hurşîd’in babasının adı (Siyâvuş) annesinin Hitay’lı (Hitayî Ay Hatun) oluşu, Boğa hanın kişiliğinde belirlenen tipin Turan hükümdarlarını andırması, Behrâm’ın ve babası Tûs’un Şehnâme’deki kahramanlardan Behrâm ile Tûs çağrışımı yapması, Şeb-çerağ vs. motif ve epizotlar, bu hikâyenin İran menşeiini hissettirmektedir.*” (s. 43).

Hikâyedeki kahramanlar, “Hurşîd-nâme Kahramanlarının Tarihî-Efsanevi Kişilikleri” başlığı altında tek tek tanıtılmış ve bunların Firdevsî’nin Şeh-nâme’sindeki kahramanlarla ortak yanları belirlenmeye çalışılmıştır. Buradan, Hurşîd-nâme ile Şeh-nâme arasında önemli benzerliklerin olduğu ortaya çıkmaktadır. “Hurşîd-nâme’de Savaş Araçları ve Strateji” kısmında ise, hikâyedeki savaşlar, savaş stratejileri ve kullanılan savaş aletleri konu edilmiştir. Buna göre Hurşîd-nâme’de, Hitây, Mağrip ve Mısır’dan olmak üzere İran’a üç büyük askerî hareket vardır. Bir de bunlara, memleketini korumaya çalışan Siyâvuş’un mücadelesi eklenebilir. Askerî hareketlerde en mühim hayvan at, nakil aracı deve ve katırdır. Fil ve gergedan ünlü savaşçıların kullandığı bineklerdir. Kullanılan savaş aletleri süngü, kılıç, kalkan, gürz, kış, kemend ve zırhtır. Askerî stratejide ise orduların savaşa başlamadan önce ünlü savaşçıların tek tek vuruşmaları, savaşların gündüz yapılması, askere cesaret vermek için nutukların irad olunması, vaatlerde bulunulması... gibi hususlar göze çarpmaktadır.

Hikâyedeki eğitim-öğretim konusundan, “Hurşîd-nâme’de Eğitim ve Öğretim” başlığı altında bahsedilmiştir. Burada verilen bilgilere göre, Hurşîd-nâme’de herkese açık ve bugünkü anlamına yakın öğretim kurumları yoktur. Hurşîd’in yetişmesinde tutulan yoldan anlaşıldığına göre, saraylarda özel öğretmenler görevlendirilmektedir. Hurşîd, dindar ve yaşlı bir öğretmen olan Pîr Muallim’in elinde bütün ilimleri ve fenleri öğrenmiştir. Konuşması çok güzeldir, nazım ve nesri de değerli inciler gibidir. Beş yaşında başlayan öğrenimi on altı yaşında bitirilmiştir. Eserde, eğitim-öğretimin yanında insanın kaderine tesir eden bâtil inanışlara da yer verildiği belirtilmiştir.

H. Ayan, “Hurşîd-nâme’de Hurâfelerin İzleri” şeklinde bir başlık açarak eserdeki bazı inanışları konu etmiş ve bunları altı maddede, beyitlerden hareketle açıklamıştır. Bu inanışlar, yeni doğan çocuğun talihinin müneccimlere sorulması, dünyanın su üzerinde olduğuna inanılması, büyü ve büyücülerin elinden olağanüstü işlerin gelebileceği korkusu, Hızır İlyas, sayıların kutsallığı ve şebçerağ gibi inanışlardır.

“Törenler”, “Giyimler”, “Avlanma ve Avlanmada Yapılan İdmanlar”, “Mektup Yazma ve Mektupla İlgili Gelenekler”, “Hediye, İhsân ve Saçı Gelenekleri” gibi alt başlıklarla düzenlenen “Hurşîd-nâme’de Gelenekler” kısmı, incelemenin önemli yanlarından birini oluşturur. Bu gelenekler şu şekilde sıralanabilir: Törenler: Tahta çıkma, şehensahlara katına çıkış ve oradan ayrılış, elçilerin kabulü, şölenler, yeme içme sofraları ve saz heyeti, evlenme ve buna bağlı gelenekler (kız isteme, evlenmeden önce buluşma, evleneceklerin denkliği, erkek tarafının kalın “çeyiz” getirmesi, söz kesimi, düğün, taliplerin seçimi, sağdıç), ölüm ve ölünün defni (başsağlığı ve örtünme, aş yedirme, helalleşme, at kuyruğu kesme). Giyimler: Genç kız ve kadın giyimleri ve bunların yapılışında kullanılan kumaş ve kürkler, kadınların yüzlerini peçeyle örtmeleri, genç erkek elbiseleri, kadınlarla erkeklerin müşterek elbiseleri, fakir ve derviş giyimi. Avlanma ve Avlanmada Yapılan İdmanlar: Hurşîd, Dârü’l-Melek kalesinde gizlice büyütülürken avlanmaya çıkar. Bu avlanmalar bütün gün sürer. Avlanmayla ilgili olarak idmanlar da (av ve savaş oyunları) göze çarpar. Mektup Yazma ve Mektupla İlgili Gelenekler: Mektubun şekli, mektup zarfları, asker toplama mektupları ve düğün davetiyeleri, mektupların takdimi. Hediye, İhsan ve Saçı Gelenekleri: Mesnevîde padişahların belirgin vasıfları, cömert ve zengin oluşlarıdır. Hadsiz hesapsız hazinelere sahiptirler, sevdiklerine, kendilerinden yarar beklediklerine ve maiyetindekilere bol bol ihsanlarda bulunurlar. Verilen hediyeler arasında atlar, eyerler, hilatlar, kul ve karavaşlar vs. vardır. Hediyelerin verildikleri anlar da önemlidir. Hurşîd’in yetiştirilmesini üzerine alan Pîr Muallim, vazifesini tamamlayınca Hitâyî Ay Hatun tarafından nimetlere boğulur. Boğa Han, savaşçılarından Sirhan’ın savaşmak istememesi üzerine onu hediyelerle ikna etmeye çalışır vs.

H. Ayan, İslami kültürün eseri ne şekilde etkilediğini, “Hurşîd-nâme’de İslâm Kültürü” başlığıyla incelemiştir. Buradaki ilk cümleleri şöyledir: “*Hurşîd-nâme, İslâm kültürünün derin tesiri altında yazılmıştır. Eserin baş tarafındaki tevhid, münâcât, na’t, mirâciye ve dört Halife (Ebû Bekr, Ömer, Osmân ve Ali)’ye na’t-medhiyeler buna delâlet eder.*” (s. 71). Bu kısımda, Kur’ân-ı Kerîm’den iktibaslar, hadislerden iktibaslar, duâlar ve bedduâlar, danışmalar (müşâvereler), sabır ve tevekkül, kadılık ve müftülük gibi maddeler yer alır.

“Hurşîd-nâme’de Aşk” başlığıyla, eserdeki beşerî ve ilahî aşkın tezahürü üzerinde durulmuştur. H. Ayan burada, beşerî aşkla ilahî aşkın eserde yan yana yürüdüğünü ve bunların birbirinden ayrılmasının güçlüğüne belirtir. Hurşîd’in güzelliği, bu güzelliği görenin bayılması ve uzun süre kendisine gelememesi, görmeden âşık olma, aşkın ve âşıkların hâlleri, aşk-akıl ilişkisi, aşkın söz, saz ve

resim yoluyla ortaya çıkışı ve sözün etkisi... gibi konuların ele alındığı bu kısımda, Şeyhoğlu'nun aşk hakkındaki fikirleri de verilmiştir. H. Ayan bunları şöyle sıralar: “1. Aşkın gizli nice dünyaları vardır ki akıl bunlardan aslâ haberdâr olmaz, 2. Aşka boyun eğmeyenler bu âlemlerden bigânedir, 3. Âşık olmayan insanların kişiliği yoktur, 4. Âşık olmayan insanlar gözden, kulaktan, dilden ve dudaktan lezzet alamazlar, 5. Âşık olmayan insanlar, ne insanın ne de kâinatın sırrını ve seyrini temâşâ edemezler.” H. Ayan bunlardan sonra; “Şâir, bu beş unsurla aşkı târif ederek çeşitli açıklamalar yapmayı da ihmâl etmez. Bu açıklamalarda görülen husus, beşerî aşkın tarifine, ilâhî aşkı karıştırma temayülünün ağır basmakta olduğudur.” (s. 87-88) değerlendirmesini yapar.

Eserin *Üçüncü Bölümü* “Hurşîd-nâme'nin Dil ve Üslubu” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, önce Şeyhoğlu'nun Türkçe ile ilgili olumsuz düşünceleri, buna rağmen eserini Türkçe yazması ve Türk diline ettiği hizmet konu edilmiş; daha sonra eser, “Nazım Tekniği (Vezin, Kafiye, Âhenk)”, “Kelime Hazinesi”, “Cümleler” ve “Edebi Sanatlar” açısından değerlendirilmiştir. H. Ayan, aruz veznini Türkçeye uygulama noktasında Şeyhoğlu Mustafa'yı başarılı bulur: “Görülüyor ki Şeyhoğlu Mustafa, arûzun Türkçeye uygulanmasındaki güçlüklerden yılmamış, eserini büyük bir titizlikle yazıp dile hâkimiyetini şairliğiyle mecedebilmenin güzel örneklerini vermiştir. Hurşîd-nâme, arûzun Türkçeye uygulanmasında, Süheyl ü Nevbahâr'dan sonra bir nirengi noktası kadar mühim rol oynamıştır.” (s. 102). Hurşîd-nâme'de kullanılan kafiye kelimelerinin çoğunluğunun Türkçe olması, özellikle vurgulanan bir husustur. H. Ayan, şairin hiçbir beyitte kafiye sıkıntısına düşmediğini belirttikten sonra, eseri kafiye çeşitleri bakımından örnek beyitlerle incelemiştir. Ayrıca eser, benzer seslerin kullanımı, ses-anlam uyumu vb. açılardan ahenk yönüyle de değerlendirilmiştir. Hurşîd-nâme'deki kelime hazinesi için araştırmacı; “Farsça ve Arapça kelimelerin Türkçe'ye nisbetini tam olarak verebilecek durumda değiliz. Ancak yabancı menşeli kelimelerin Türkçe'ye nisbetinin pek az olduğunu söyleyebiliriz.” (s. 108) der. “Cümleler” alt başlığıyla ise eserdeki cümleler yapılarına, yüklemelerine, öğelerinin dizilişine ve manalarına göre incelenmiştir. H. Ayan bu kısımda son olarak eserdeki edebî sanatlardan bahsetmiştir.

Eserin *Sonuç* bölümünde, incelemeler sonunda ortaya çıkan neticeler bir araya getirilerek maddeler hâlinde verilmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse buradaki hususlar şöyledir: Hurşîd-nâme'nin konusu, Firdevsî'nin Şeh-nâme'sinden alınmıştır. Eser, kuruluş ve vakaların tertibi bakımından da Şeh-nâme'nin tesiri altındadır. Yine bazı epizotlar, rivayetler, hikâyeler ve efsanelerde de Şeh-nâme'nin etkisi görülür. Hurşîd-nâme'de tasavvufi etki açıkça hissedilir. Hikâye, bir aşkın etrafında döner. Eser, kelime hazinesi ve dil

özellikleri açısından eşsiz bir eserdir. İctimai hayattan örnekler, âdetler ve ananeler önemli yer tutar. Bazı kısımlarda didaktik kaygı ağır basar. Hurşîd-nâme şekil bakımından kusursuz bir mesnevidir.

Sonuç bölümünden sonra sırasıyla beş sayfalık bir *Bibliyografya*, *Transkripsiyon İşâretleri* ve Şeyhoğlu'nun eserlerinden biri olan Kenzü'l-Küberâ ve Mihekkü'l-'Ulemâ'dan iki varağın fotokopisi yer almaktadır. *Bibliyografya* kısmına bakıldığında, araştırmacının eseri hazırlarken konuyla ilgili yerli ve yabancı temel kaynakları kullanma konusunda titiz davrandığı görülür. Bu kısımda, yararlanılan sözlükler ayrı bir başlıkla verilmiştir.

Eserin *Dördüncü Bölümü*, dört nüshanın karşılaştırılmasıyla ortaya konan 7903 beyitlik Hurşîd-nâme'nin tenkitli metnine ayrılmıştır.

Araştırmacı eserinin sonuna, çoğunluğu Türkçe kelimelerden oluşan bir *Sözlük (Metinde Rastlanan Eski Kelimeler)* eklemiştir. H. Ayan, bu sözlükle ilgili olarak eserin kelime hazinesini değerlendirdiği kısımda, asıl niyetinin bir kelime dizini hazırlamak olduğunu ve bu konuda bir hazırlık yaptığını, eserde 65.000 kelime tespit ettiğini, ancak çalışmanın bir dil çalışması olmaması nedeniyle bu düşüncesinden vazgeçtiğini belirtir. Elli sayfa tutarındaki bu sözlük, hem eserin anlaşılması hem de yazıldığı dönemin kelime hazinesinin ortaya çıkarılması açısından oldukça önemlidir.

Çalışmanın son kısmı *Konu Dizini (Metinde Geçen Konularla İlgili)*'ne ayrılmıştır. Burada, eserde geçen belli başlı konular maddeler hâlinde beyit numaralarıyla birlikte verilmiştir.

Hüseyin Ayan, kısaca üzerinde durduğumuz bu çalışmasıyla, XIV. yüzyıl Türk edebiyatının hem dil açısından hem de edebî açıdan oldukça önemli bir eserini Türk dili ve edebiyatıyla ilgilenenlerin istifadesine sunmuştur. Tenkitli metin çalışmaları bir eserin nüshalarının tespiti, bu nüshaların elde edilmesi, metnin kurulması... gibi konuların zorlukları alanın uzmanlarınca malumdur. Hurşîd-nâme'nin hazırlandığı dönemin şartları düşünüldüğünde bu zorlukların bir kat daha arttığı görülmektedir. H. Ayan, böyle hacimli bir eserin tenkitli metnini hazırlayıp vukufu inceleyerek Türk dili ve edebiyatına büyük bir hizmette bulunmuştur.